

Bartosz KRÓL

 <https://orcid.org/0009-0009-2849-4341>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

e-mail: bartosz.krol.uwm@gmail.com

Aneta Anna OMELAN

 <https://orcid.org/0000-0002-3495-8837>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

e-mail: aneta.omelan@uwm.edu.pl

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU TANATOTURYSTYKI NA TERENIE OLSZTYNA

1. Wprowadzenie

Określenia „turystyka kulturowa” używamy w odniesieniu do wszelkich grupowych lub indywidualnych wypraw o charakterze turystycznym, w których kluczową część programu stanowi kontakt uczestników z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej, a także poszerzenie wiedzy o otaczającym świecie. Powyższe elementy mogą być decydującymi motywami zarówno w indywidualnych decyzjach o podjęciu podróży, jak i o udziale w zorganizowanych wyprawach (von Rohrscheidt, 2008).

Tanatoturystyka (ang. *dark tourism*) jest specyficznym działem turystyki kulturowej. To forma aktywności, której intensywny rozwój rozpoczął się w XIX w. (Tanaś, 2013), natomiast samo pojęcie, zaczerpnięte z greckiego *thánatos* (‘śmierć’), zostało wprowadzone w 1996 r. przez Seatona (1996) w jego artykule „Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism”. W pracy tej autor opisał rozwój tanatopiecznych elementów w podróżach, analizując jednocześnie ich historyczny rozwój. Pozwoliło to na scharakteryzowanie i zrozumienie współczesnych przejawów tanatoturystyki i jej znaczenia w kontekście turystyki kulturowej. Dziesięć lat później termin został spolszczony do postaci „tanatoturystyka” przez Tanasia (2006), który już wtedy rozpatrywał kontrowersyjne oblicze tej formy turystyki kulturowej (łączącej w sobie także elementy turystyki

edukacyjnej). Ten pogląd znajduje silne uzasadnienie, gdyż najbardziej znane atrakcje tanatoturystyczne (np. obóz koncentracyjny Auschwitz) często przyciągają miliony odwiedzających. Są to jednocześnie miejsca o szczególnie negatywnym wydźwięku, dokumentujące i upamiętniające śmierć milionów ludzi. Taką kontrowersyjną atrakcję stanowią lokalizacje historycznie związane z ludobójstwem, morderstwami czy tragiczną śmiercią (Horeglad i Kasperska, 2020).

Seaton (1996) wyróżnił pięć głównych kategorii tanatoturystyki. Pierwsza kategoria obejmuje miejsca, w których doszło do publicznej śmierci, miejsca będące tego świadectwem. Przykładami mogą być: Smoleńsk – teren katastrofy polskiego samolotu Tu-154 w 2010 r., dawne areny walk gladiatorów lub miejsca publicznych egzekucji. Druga kategoria obejmuje tereny, na których odkryto dowody masowej lub indywidualnej śmierci, takie jak obozy koncentracyjne (np. obóz zagłady Auschwitz-Birkenau) i pola bitewne. Kolejna kategoria skupia się na miejscach i pomnikach upamiętniających zmarłych, np. Cmentarz Łyczakowski we Lwowie czy Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie. Czwartą kategorię stanowią miejsca, które nie są bezpośrednio związane ze śmiercią, ale znajdują się tam artefakty z nią łączone, np. muzea przechowujące mumie czy zamki z salami tortur, jak Zamek Dunajec w Niedzicy. Ostatnia kategoria dotyczy miejsc inscenizacji lub symulacji śmierci, takich jak odgrywanie bitew lub religijne rytuały męczeństwa, które przyciągają turystów swoim dramatycznym przekazem, np. inscenizacja bitwy pod Grunwaldem czy Drogi Krzyżowej w Jerozolimie. Tak szerokie rozumienie tanatoturystyki podkreśla jej złożoność oraz związek z turystyką kulturową zarówno w wymiarze edukacyjnym, jak i emocjonalnym. Jako główne motywy uczestnictwa w tej formie turystyki wskazuje się pięć podstawowych czynników: ciekawość, poszukiwanie, tożsamość oraz przerażenie i empatię (Ashworth, 2002).

Olsztyn, założony w 1353 r. dzięki Janowi z Łajs na mocy przywileju lokacyjnego nadanego przez kapitułę warmińską, stanowi wyjątkowy przykład miasta o znaczeniu historycznym (Bonk, 2016). Jego losy były nierozzerwalnie związane z burzliwymi wydarzeniami o charakterze militarnym, społecznym i religijnym. Położenie miasta w regionie historycznych Prus Wschodnich, na skrzyżowaniu szlaków handlowych i kulturowych, czyniło z Olsztyna przestrzeń spotkania różnych wyznań i kultur, a także obszar o istotnym znaczeniu strategicznym podczas licznych konfliktów, takich jak wojny krzyżacko-polskie, np. wojna trzydziestoletnia. Miasto wielokrotnie zmieniało przynależność państwową (kilkukrotnie przez 600 lat istnienia), co miało duży wpływ na jego

społeczną, wyznaniową i materialną strukturę. Wielowyznaniowość mieszkańców Olsztyna ma swoje korzenie w bogatej historii regionu, który przez wieki był miejscem współistnienia różnych tradycji religijnych. Jak pisze Batyk (2010), Warmia była ostoją katolicyzmu wśród protestanckiej ludności Prus. Mimo to przed drugą wojną światową w Olsztynie znajdowały się nie tylko kościoły katolickie i protestanckie, ale była tam również synagoga żydowska. Po wojnie, ze względu na migracje, struktura wyznaniowa miasta uległa istotnym zmianom. Nastąpiła integracja działalności Kościoła katolickiego na Warmii (Achremczyk, 2017). Dziś świadectwa tej wielowyznaniowości można odnaleźć m.in. na cmentarzach i w miejscach pamięci, które są integralną częścią dziedzictwa miasta. Druga wojna światowa w szczególny sposób naznaczyła Olsztyn. W wyniku działań wojennych, zniszczeń oraz późniejszych ucieczek (w latach 1944–1945) i przymusowych wysiedleń (w latach 1946–1948) ludności niemieckiej miasto przeszło głębokie przeobrażenia, które do dziś odzwierciedlają się w jego krajobrazie kulturowym (Kostrzewa, 2009). Na terenie Olsztyna znajdują się liczne miejsca pamięci poświęcone poległym, a także cmentarze wojenne i pomniki upamiętniające ofiary konfliktów zbrojnych oraz nekropolie, na których pochowano dawnych mieszkańców miasta.

Celem niniejszej pracy było wytypowanie takich miejsc w Olsztynie, które mogłyby stanowić atrakcyjne cele dla tanatoturystów i dać podstawę do stworzenia szlaku tanatoturystycznego na terenie miasta.

2. Materiały i metody

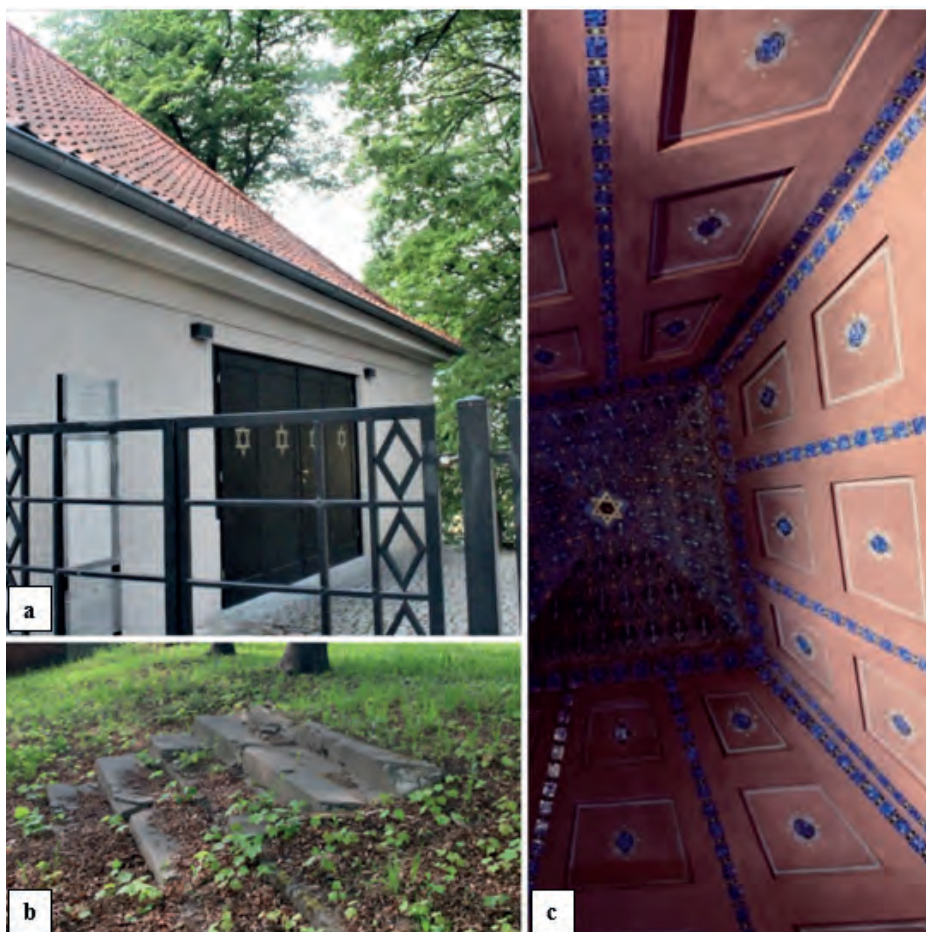
Badania przeprowadzone w ramach niniejszej pracy opierały się na metodzie inwentaryzacji krajoznawczej, która polega na spisaniu z natury obiektów i walorów krajoznawczych na określonym terenie (Nowacki i Smoleńska, 2016). Pozwala ona na systematyczne zidentyfikowanie i ocenę obiektów pod kątem ich wartości turystycznej. Obszar badań stanowił Olsztyn. Jest to miasto wojewódzkie na prawach powiatu o powierzchni 88 km², zamieszkiwane przez 167 311 osób (Główny Urząd Statystyczny, b.r.). Ze względu na swoją długą i często traumatyczną historię (zwłaszcza pod koniec drugiej wojny światowej) wydaje się, że miasto ma możliwości rozwoju tanatoturystyki.

Punktem wyjścia do zebrania informacji na temat potencjalnych obiektów tanatoturystycznych w Olsztynie była analiza dostępnych źródeł internetowych – w szczególności stron i portali prezentujących miejsca

o znaczeniu historycznym i kulturowym. Selekcja uwzględnionych lokalizacji opierała się na dwóch głównych kryteriach: ich powiązaniu z ważnymi wydarzeniami lub postaciami historycznymi oraz bezpośrednim związku z tematyką śmierci i upamiętnienia. Uwzględniono miejsca uznawane za przestrzenie pamięci, zarówno o charakterze formalnym, jak i nieformalnym. Proces ten przebiegał w dwóch etapach. Pierwszym etapem była kwerenda literaturowa – przegląd publikacji naukowych dotyczących historii Olsztyna i wybranie miejsc o charakterze tanatoturystycznym. W drugiej kolejności przeprowadzono badania terenowe, które obejmowały wizyty w wytypowanych lokalizacjach. Pozwoliło to na ocenę stanu i potencjału turystycznego inwentaryzowanych miejsc oraz na sporządzenie ich dokumentacji fotograficznej i opisowej.

3. Obiekty tanatoturystyczne w Olsztynie

Przeprowadzona inwentaryzacja wskazała na istotne możliwości rozwoju turystyki na bazie obiektów związanych z tanatoturystyką oraz na sposobność wytyczenia trasy tanatoturystycznej na terenie Olsztyna. Jednym ze zinwentaryzowanych obiektów jest żydowski dom przedpogrzebowy Bet Tahara (z hebr. Dom Oczyszczenia), zlokalizowany przy ul. Zyndrama z Maszkowic – dawniej (do 1945 r.) ul. Seestrasse (rysunek 1a i 1c). Budynek ten znajduje się na terenie nieczynnego już cmentarza żydowskiego, założonego w 1818 lub 1819 r., po którym obecnie zachowały się jedynie niewielkie fragmenty (rysunek 1b). Macewy z tego cmentarza zostały użyte do wzmocnienia nasypu pod jedną z eleganckich olsztyńskich restauracji. Sam budynek Bet Tahara ma szansę zostać wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO – w ramach zbiorowego wpisu budynków zaprojektowanych przez Ericha Mendelsohna, czołowego przedstawiciela modernizmu znanego z minimalistycznych form i doskonałego wyczucia proporcji oraz przestrzeni. Choć z zewnątrz budynek wydaje się niedużym i niepozornym obiektem, zaskakuje swoim wnętrzem. Dzięki zastosowanym zabiegom optycznym przestrzeń wydaje się znacznie większa, co jest potęgowane poprzez wrażenie głębi w kierunku sufitu. We wnętrzu domu widać starannie przemyślany układ, podkreślający każdy szczegół architektoniczny. Całość symbolizuje kolejne etapy pośmiertnej drogi człowieka. Obiekt został odrestaurowany w 2013 r. zgodnie z wizją architekta. Obecnie Bet Tahara działa jako Centrum Dialogu Międzykulturowego „Dom Mendelsohna” i jest miejscem wydarzeń kulturalnych, m.in. spotkań autorskich.

Rysunek 1: a. Zewnętrzny wygląd domu przedpogrzebowego Bet Tahara w Olsztynie;
b. Pozostałości po dawnym cmentarzu przy Bet Tahara; c. Wnętrze Bet Tahara,
widok na sufit

Źródło: B. Król, 2022, 2023

Drugim obiektem jest cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego („Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego w Olsztynie”, b.r.) przy ul. Baczewskiego (rysunek 2a) wraz z pomnikiem (rysunek 2b), z którym wiążą się pewne kontrowersje. Według tablicy informacyjnej złożono tutaj szczątki ofiar zamordowanych przez hitlerowców, w tym z miejsc kaźni (takich jak obóz w Działdowie), oraz pacjentów szpitala psychiatrycznego w Kortowie uśmierconych w wyniku akcji T4 – zaplanowanej eutanazji osób niepełnosprawnych umysłowo. Istnieją jednak wątpliwości co do szczątków

pacjentów szpitala psychiatrycznego w Kortowie. Według Piechockiego (1993) pacjentów tej placówki (ponad 2300 osób) wywieziono do Rzeszy i tam zamordowano w ramach akcji T4, a pochowano ich w Saksonii. Możliwe, że pod kwaterą znajdują się szczątki ofiar radzieckich działań wojennych (pacjenci i pracownicy niemieckiego szpitala wojskowego, który funkcjonował w Kortowie po usunięciu pacjentów psychiatrycznych), ekshumowanych w latach 50. XX w. („Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego w Olsztynie”, b.r.).

Rysunek 2: a. Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego w Olsztynie; b. Pomnik autorstwa Bolesława Marschalla, przy ul. Baczewskiego w Olsztynie; c. Tablica upamiętniająca znajdujący się niegdyś w tym miejscu cmentarz ewangelicki w Olsztynie; d. Główna aleja cmentarza Świętego Jakuba w Olsztynie

Źródło: B. Król, 2022

Kolejną przestrzenią pamięci jest dawny cmentarz ewangelicki, który funkcjonował w latach 1886–1972 przy al. Wojska Polskiego (rysunek 2c). Na tej nekropolii znajduje się prawosławna cerkiew pw. Opieki Matki Bożej. W budynku, w którym ona się mieści, wybudowanym w latach 1903–1904, pierwotnie była kaplica Kościoła ewangelicko-augsburskiego.

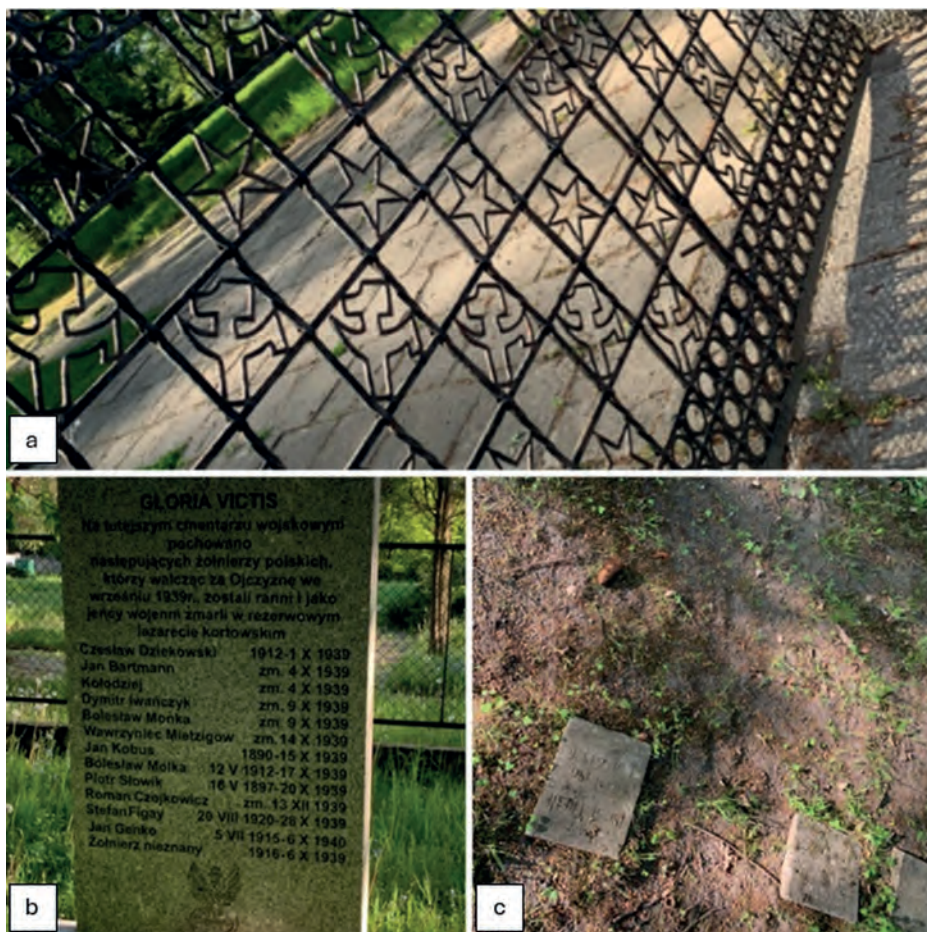
Inny obiekt to zabytkowy cmentarz Świętego Jakuba, również zlokalizowany przy al. Wojska Polskiego (rysunek 2d). Na tej nekropolii pochowani są ważni olsztynianie, m.in. Jan Liszewski (1852–1894) – jeden z założycieli *Gazety Olsztyńskiej* i Jakub Rarkowski (1809–1872) – burmistrz miasta w latach 1836–1865. Poza tym na cmentarzu można odnotować wielką różnorodność zabytkowych płyt nagrobnych (rysunek 3).

Rysunek 3. Przykłady zróżnicowania płyt nagrobnych na cmentarzu Świętego Jakuba w Olsztynie

Źródło: B. Król, 2022

Następnym obiektem jest cmentarz wojenny z okresu drugiej wojny światowej położony przy ul. Szarych Szeregów (rysunki 4–5). Według tablicy informacyjnej znajdującej się na cmentarzu pochowano tam 4262 żołnierzy Armii Czerwonej, 290 żołnierzy polskich (zmarłych po walkach w latach 1939–1945 jako bohaterscy jeńcy w rezerwowym lazarecie wojskowym – rysunek 6b, s. 90) oraz 670 lotników Wolnej Francji, którzy do końca życia pozostali wierni ideałom *liberté, égalité, fraternité* (z fr. ‘wolność, równość, braterstwo’) – polegli w walkach o wyzwolenie Warmii i Mazur w latach 1944–1945.

Rysunek 4: a. Brama wejściowa na cmentarz z okresu drugiej wojny światowej przy ul. Szarych Szeregów w Olsztynie; b. Tablica pamiątkowa na cmentarzu wojennym; c. Płyty nagrobne z ledwo widocznymi inskrypcjami (prawdopodobnie w języku rosyjskim) – cmentarz przy ul. Szarych Szeregów

Źródło: B. Król, 2022

Rysunek 5: a. Płyta nagrobna z ledwo widocznymi inskrypcjami – cmentarz przy ul. Szarych Szeregów w Olsztynie; b. Fragment jednego z cmentarzy wchodzących w skład kompleksu cmentarnego przy ul. Szarych Szeregów; c. Przykład płyty nagrobnej z fragmentu tego cmentarza; d. Przykład płyty nagrobnej – cmentarz przy ul. Szarych Szeregów

Źródło: B. Król, 2022

Jak wskazuje brama wejściowa z symbolami młota, sierpa oraz gwiazdy (rysunek 4a), pierwotnie nekropolia powstała jako radziecki cmentarz wojenny. W rzeczywistości jest to przestrzeń trzech odrębnych cmentarzy. Miejsce wyróżnia się wielowyznaniowym i wielojęzycznym charakterem. Duża liczba zróżnicowanych nagrobków, na których można dostrzec inskrypcje w wielu językach, odnoszące się do okoliczności śmierci oraz narodowości pochowanych, dodatkowo podkreśla jego złożoną strukturę historyczną

i symboliczną (rysunki 4b–5d). Niektóre epigrafy na płytach nagrobnych są trudne do odczytania ze względu na upływ czasu i porastającą je roślinność.

Na obrzeżach Olsztyna znajduje się osiedle Dajtki (dawniej odrębna wieś). Jego mieszkańcy odegrali znaczącą rolę w działaniach zbrojnych podczas pierwszej wojny światowej. Ich wkład został uhonorowany pomnikiem (rysunek 6a) na terenie zabytkowego rzymskokatolickiego cmentarza, którego najwyższy punkt zajmuje kaplica pw. św. Jana Nepomucena (rysunek 6b). Nagrobki na tym cmentarzu pochodzą nawet z początku XIX w. (rysunki 6c i 6d).

Rysunek 6: a. Pomnik upamiętniający poległych w pierwszej wojnie światowej mieszkańców Dajtek (obecnie osiedle Olsztyna); b. Główna aleja cmentarza przy ul. Sielskiej w Olsztynie, odchodząca od wejścia, zwieńczona kaplicą; c. i d. Przykłady tabliczek nagrobnych na cmentarzu przy ul. Sielskiej

Źródło: B. Król, 2022

Kolejną nekropolią upamiętniającą historię wojenną Olsztyna jest cmentarz honorowy zlokalizowany przy al. Wojska Polskiego (rysunek 7). Jest on miejscem spoczynku ok. 800 żołnierzy, którzy polegli w obu wojnach światowych. Jego renowacja została przeprowadzona przy wsparciu Wspólnoty Wschodniopruskiej z Hamburga. Mimo niewielkich rozmiarów wywiera wrażenie monumentalności, co potęguje jego usytuowanie na lekkim wzniesieniu i otoczenie wysokimi drzewami, które nadają miejscu podniosły i odosobniony charakter.

Rysunek 7. Cmentarz honorowy z różnych ujęć
Źródło: B. Król, 2022

Przedstawione miejsca są tylko częścią potencjału Olsztyna w kontekście rozwoju tanatoturystyki. W obrębie miasta jest dużo więcej obiektów i przestrzeni pamięci, które mają wartość historyczną i kulturową, również inne miejsca o znaczeniu tanatoturystycznym. Przykładem jest teren dzisiejszego kampusu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego – Kortowo (czyli dawne niem. Kortau). Historia tego miejsca jest naznaczona tragicznymi wydarzeniami, w tym masowym mordem pacjentów szpitala psychiatrycznego dokonany przez Niemców. Na terenie Kortowa doszło także do innego tragicznego wydarzenia związanego z zajęciem Olsztyna przez Armię Czerwoną w styczniu 1945 r. – było to podpalenie przez żołnierzy radzieckich lazaretu wojskowego, w którym znajdowały się osoby ranne oraz personel medyczny. Szczególną uwagę przyciąga tzw. dom wisielców, gdzie, po wkroczeniu Armii Czerwonej do Olsztyna, odkryto ciała powieszonych lekarzy i członków ich rodzin.

Obecnie jedynym obiektem tanatoturystycznym upamiętniającym te tragiczne wydarzenia jest pomnik lapidarium poświęcony wszystkim osobom pochowanym na terenie Kortowa, znajdujący się przy Instytucie Rybactwa Śródlądowego (rysunki 8 i 9, s. 93–94). Jego elementy zostały stworzone z odzyskanych nagrobków dawnego przyzakładowego cmentarza. W odsłonięciu lapidarium brali udział przedstawiciele wyznań: katolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego i protestanckich, co tylko potwierdza wspomnianą w niniejszym opracowaniu wielowyznaniowość Olsztyna. Historię Kortowa szczegółowo opisuje Piechocki (1993) w książce *Czyściec zwany Kortau*, odkrywając mroczną historię miasteczka uniwersyteckiego. Innym interesującym przykładem jest XIX-wieczny cmentarz Szpitala Mariackiego przy ul. Mariańskiej, na którym pochowano głównie pacjentów szpitala. Znajduje się tam również grób maltretowanego przez żołnierzy sowieckich kanonika Josefa Steinkego i zamordowanych w 1945 r. sióstr katarzynek, w których obronie stanął kanonik. Kolejnym interesującym miejscem jest olsztyński ratusz i teren wokół niego, gdzie w latach 1582–1909 funkcjonował nieistniejący cmentarz (a właściwie dwa – katolicki i ewangelicki). Zlikwidowano go, aby w 1912 r. rozpocząć w tym miejscu budowę nowego ratusza. Większość szczątków przeniesiono na nowy cmentarz za torami. Obecnie jedynym śladem wskazującym na istnienie zarówno nekropolii, jak i kościoła św. Krzyża na jej terenie jest pamiątkowa mosiężna tablica na chodniku (rysunek 10, s. 94), z napisem: „na przyległej do niego [kościół św. Krzyża] nekropolii pochowano kilkanaście pokoleń mieszkańców Olsztyna i okolic”, oraz zachowane w innych olsztyńskich kościołach

różne elementy wystroju. Historia samego kościoła jest intrygująca ze względu na przekazy, które sugerują, że w jego wnętrzu znajdowały się relikwie Krzyża Świętego. To właśnie obecność tych relikwii miała stanowić genezę nazwy kościoła. Opisane w rozdziale 3. obiekty przedstawiono na mapie (rysunek 11, s. 95).

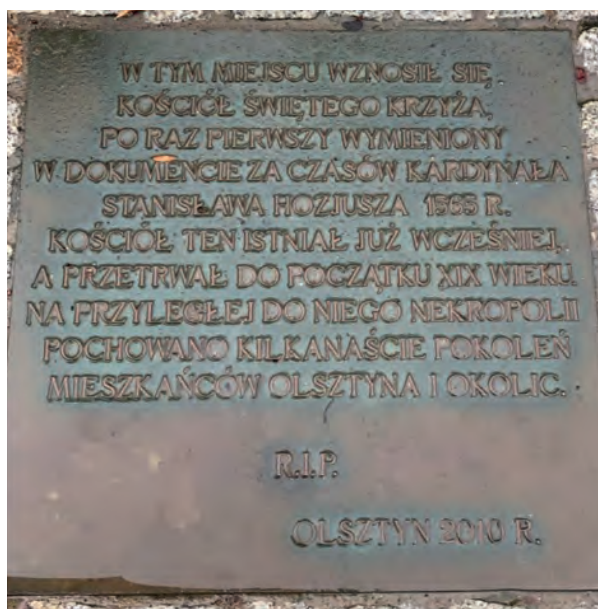

Rysunek 8. Lapidarium upamiętniające tragiczne wydarzenia drugiej wojny światowej w Olsztynie, płyta informacyjna oraz przykład nagrobka wykorzystanego do postawienia pomnika lapidarium

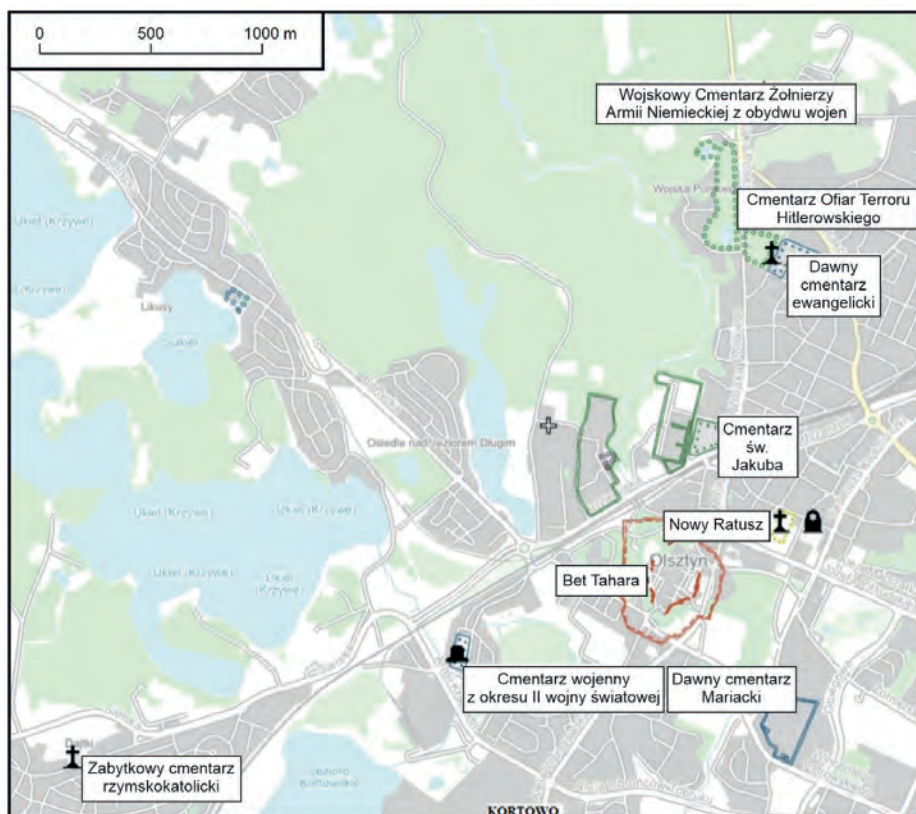
Źródło: B. Król, 2024

Rysunek 9. Płyty pamiątkowe, będące elementami lapidarium w Olsztynie
Źródło: B. Król, 2024

Rysunek 10. Płyta pamiątkowa, nad którą góruje Nowy Ratusz w Olsztynie
Źródło: B. Król, 2022

Rysunek 11. Położenie zinwentaryzowanych obiektów tanatoturystycznych na terenie Olsztyna

Źródło: opracowanie własne na podstawie portalu mapowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa (b.r.)

4. Propozycje tras tanatoturystycznych

Na podstawie historii miasta i jego dziedzictwa autorzy niniejszego opracowania proponują wytyczenie tras trzech szlaków tanatoturystycznych w Olsztynie (rysunek 12, s. 97):

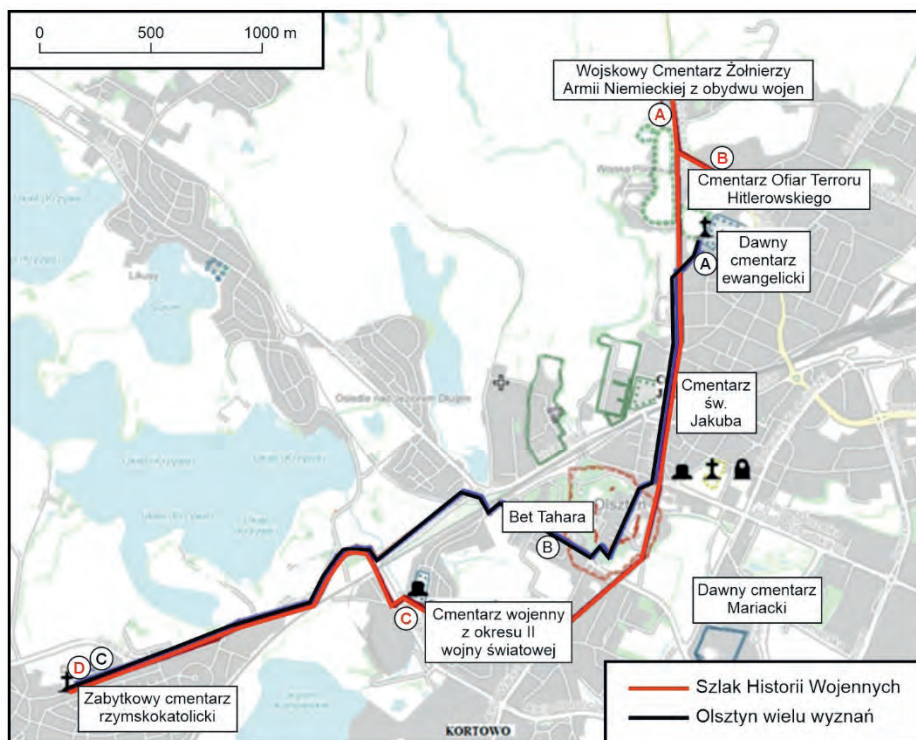
1. Szlak historii wojennych

Szlak ten koncentrowałby się na wydarzeniach związanych z walkami odbywającymi się w Olsztynie na przestrzeni XX w. (pierwsza i druga wojna światowa) i ich konsekwencjami. Uwzględniałby następujące punkty:

A. Cmentarz honorowy przy al. Wojska Polskiego – miejsce spoczynku żołnierzy poległych w czasie obydwu wojen światowych, a także symbol

- pamięci narodowej. Warto rozważyć umieszczenie dodatkowej tablicy informacyjnej dotyczącej walk na Warmii i Mazurach w tym czasie.
- B. Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego – jako miejsce przypomnienia o ludności cywilnej, która padła ofiarą represji hitlerowskich na terenie regionu (których geneza nie została dotychczas jednoznacznie wyjaśniona).
 - C. Cmentarz wojenny przy ul. Szarych Szeregów – upamiętniający żołnierzy różnych narodowości poległych na Warmii w czasie drugiej wojny światowej. W tym miejscu można byłoby umieścić tablice informacyjne opisujące wyzwalamie Olsztyna przez Armię Czerwoną oraz wpływ walk na miasto i okolice.
 - D. Pomnik żołnierzy poległych podczas pierwszej wojny światowej w Dajtkach – to dobre miejsce do refleksji nad losami młodych ludzi walczących nie tylko na frontach pierwszej wojny światowej, ale także podczas kolejnych (innych) wojen.
2. Szlak ukazujący Olsztyn wielu wyznań
- To propozycja szlaku, który prezentowałby wielokulturową historię miasta oraz różnorodność wyznaniową. Szlak mógłby obejmować następujące miejsca:
- A. Były cmentarz ewangelicki przy al. Wojska Polskiego – przypomnienie o licznej w przeszłości społeczności ewangelickiej Olsztyna; warto byłoby wzbogacić go o tablice upamiętniające wpływ tej społeczności na rozwój miasta.
 - B. Pozostałości po cmentarzu żydowskim przy Bet Tahara – należałoby zadbać o wyraźne oznaczenie tego miejsca oraz o umieszczenie informacji o lokalnej społeczności żydowskiej i jej olsztyńskiej historii.
 - C. Zabytkowy cmentarz katolicki przy ul. Sielskiej – pamiątka wielonarodowościowej historii miasta.
3. Szlak tragedii i upamiętnienia ofiar represji
- Przekaz ostatniego z proponowanych szlaków skupiłby się na upamiętnianiu ofiar represji oraz tragicznych wydarzeń XX w., w tym ofiar niemieckiego i sowieckiego totalitaryzmu.
- A. Miejsca pamięci ofiar represji – warto, aby trasa obejmowała miejsca związane z tragicznymi losami ludności cywilnej z czasów drugiej wojny światowej oraz okresu powojennego. Dobrze byłoby umieścić tablice informacyjne o wpływie obu reżimów na losy mieszkańców Olsztyna.
 - B. Pomniki lub tablice upamiętniające ofiary drugiej wojny światowej – rozważenie rozmieszczenia dodatkowych punktów informacyjnych oprócz istniejących pomników, by stworzyć spójny kontekst historyczny.

- C. Punkty nawiązujące do ofiar hitlerowskich i sowieckich represji – dobrym pomysłem mogłoby być umieszczenie przystanków z dokumentacją losów indywidualnych osób, które zostały dotknięte przez działania obu reżimów.

Rysunek 12. Propozycje przebiegu tras szlaku 1 i 2

Źródło: opracowanie własne na podstawie portalu mapowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa (b.r.)

Szlak tragedii i upamiętniania ofiar represji pozostaje koncepcją otwartą, która wymaga bardziej szczegółowych badań, dlatego nie podano konkretnych punktów.

5. Podsumowanie

Na świecie istnieje wiele miejsc, w których tanatoturystyka zyskała na znaczeniu poprzez oferowanie różnorodnych doświadczeń kulturowych i historycznych. Przykładem jest Nowy Orlean, znany ze swoich tradycji

związanych z obchodami Dnia Zmarłych oraz unikatowych cmentarzy, takich jak St. Louis Cemetery istniejący od 1789 r. Jednym z istotnych wydarzeń wpływających na rozwój tanatoturystyki w tym mieście była tragedia związana z huraganem Katrina, który spowodował śmierć ok. 1400 osób. Silne przeżycia mieszkańców i emocje przyjeżdżających spowodowały, że powstały biura podróży oferujące wycieczki śladami zniszczeń spowodowanych przez żywioł (Popiel, 2012). Ilustruje to, jak tragiczne wydarzenia mogą zostać włączone w ofertę turystyczną, jednocześnie pełniąc rolę edukacyjną i upamiętniającą. Kolejnym przykładem może być paryski Père-Lachaise, gdzie spoczywają wybitni artyści i myśliciele. To nie tylko miejsce pochówku, ale i muzeum na świeżym powietrzu, oferujące bogaty kontekst historyczny i kulturowy. Natomiast postrzeganie cmentarza bardziej jako miejsca kultury ludowej niż jako „mrocznej atrakcji” jest mocno zauważalne w przypadku Wesołego Cmentarza w rumuńskiej Săpânție, który dostarcza głównie pozytywnych wrażeń i emocji (Mionel, 2020). Jak wskazuje Hartmann (2014), tanatoturystyka jest silnie związana z zarządzaniem dziedzictwem oraz utrzymaniem miejsc pamięci w odpowiednim stanie.

Rozwój tanatoturystyki w Olsztynie jest możliwy, szczególnie w kontekście bogatego dziedzictwa kulturowego i historycznego regionu. Przeprowadzona inwentaryzacja wykazała, że w mieście jest wiele miejsc o znaczeniu tanatoturystycznym, które mogą przyciągnąć turystów zainteresowanych historią i różnorodnością kulturową. Mimo że stolica województwa warmińsko-mazurskiego nie jest powszechnie kojarzona z największymi historycznymi tragediami, ma liczne miejsca o szczególnym znaczeniu, które mogą stanowić podstawę do rozwoju szlaków tanatoturystycznych. Na terenie Olsztyna, miasta o bogatej historii – w tym związanej z wydarzeniami obu wojen światowych – znajduje się wiele obiektów o dużym potencjale w kontekście turystyki pamięci, śmierci i upamiętnienia. Miejsca, takie jak cmentarz wojenny przy al. Wojska Polskiego oraz dom przedpogrzebowy Bet Tahara, oferują nie tylko możliwość poznania historii Olsztyna, ale również wyjątkowe doświadczenia kulturowe, które mogą przyciągać różne grupy turystów.

Dostrzegalna jest także potrzeba edukacji turystów w zakresie historii Olsztyna oraz związanych z nią tragedii. Oferowanie ścieżek edukacyjnych, przewodników oraz materiałów informacyjnych w różnych językach może zauważalnie zwiększyć zainteresowanie tymi miejscami. Warto podkreślić, że tanatoturystyka mogłaby nie tylko wzbogacać ofertę turystyczną miasta, ale również pełnić istotną funkcję edukacyjną. Jak zauważa Stone (2013), dzięki odpowiednio zaprojektowanej infrastrukturze edukacyjnej ten

rodzaj turystyki potrafi angażować odwiedzających i wspierać refleksję nad trudnymi aspektami przeszłości. Przykład Wrocławia, gdzie powstał projekt „Żydowski Wrocław” autorstwa Urszuli Rybickiej (b.r.), pokazuje, jak można skutecznie rozwijać tanatoturystykę w połączeniu z turystyką kulturową. Projekt ten przybliży miejsca związane z historią Żydów, ich kulturą, religią, kamienicami, cmentarzami itd., co zaowocowało powstaniem szlaków turystycznych przyciągających turystów z całego świata.

Rozwój tanatoturystyki w Olsztynie wiąże się również z pewnymi wyzwaniami. Wiele zaprezentowanych miejsc wymaga renowacji oraz odpowiedniej infrastruktury, mogącej służyć jako atrakcje turystyczne. Istotne jest, aby działania promocyjne były skonsultowane z lokalnymi społecznościami, co pozwoliłoby zapewnić szacunek do historii i pamięci zmarłych. Potencjał Olsztyna w zakresie tanatoturystyki nie jest na tyle duży, aby turyści przybywali do miasta tylko w tym celu. Jednak wykorzystanie istniejących zasobów, połączenie działań edukacyjnych z ofertą turystyczną oraz zaangażowanie lokalnych społeczności mogą przyczynić się do rozwoju tej formy turystyki. Wyjątkowym obiektem jest dom przedpogrzebowy Bet Tahara, którego wpisanie na listę UNESCO znacząco podniosłoby rangę miasta i pomogłoby w jego wypromowaniu, a ponadto wpłynęłoby na ochronę samego obiektu.

Olsztyn jest miastem o dużym potencjale rozwoju tanatoturystyki, która byłaby ukierunkowana na ukazanie bogatej historii regionu oraz wpływów różnych kultur i ich tradycji. Niemniej jednak ze względu na ograniczoną liczbę zachowanych obiektów historycznych, a w niektórych przypadkach ich brak, kluczowym elementem sukcesu tras tanatoturystycznych w Olsztynie będą umiejętności przewodników miejskich. Powinni oni nie tylko relacjonować wydarzenia historyczne, ale także stymulować wyobraźnię turystów, tworząc angażujące narracje ożywiające historię miasta.

Dodatkowym kierunkiem działań mogą być innowacyjne formy udostępniania tras tanatoturystycznych. Wprowadzenie udogodnień, takich jak kody QR umieszczane przy wybranych punktach trasy, umożliwiłoby turystom samodzielne odkrywanie historii związanej z danym miejscem. Kody mogłyby odsyłać do multimedialnych treści, np. nagrań audio, filmów czy wirtualnych rekonstrukcji dawnych wydarzeń. Inną propozycją jest stworzenie miejskiej gry typu *questing*, w której turyści, rozwiązując zagadki i wykonując zadania, mogliby w sposób interaktywny poznawać dziedzictwo tanatoturystyczne Olsztyna. Takie rozwiązania nie tylko zwiększyłyby dostępność tras, ale również podniosłyby ich atrakcyjność, szczególnie dla młodszych odbiorców i osób preferujących aktywne formy zwiedzania.

Podziękowania

Składamy serdeczne podziękowania Pani dr hab. inż. Grażynie Furgale-Selezniow, prof. UWM, za nieocenione wsparcie, radę i pomoc w stworzeniu artykułu, w każdym jego aspekcie. Zaangażowanie Pani Profesor stało się motywacją do dalszego rozwoju w tym obszarze badawczym. Dziękujemy również Pani mgr Joannie Połujańskiej za wsparcie w procesie inwentaryzacyjnym obiektów, co miało istotny wpływ na kształt i treść niniejszej pracy.

Bibliografia

- Achremczyk, S. (2017). Integracyjna działalność Kościoła warmińskiego w pierwszych latach po II wojnie światowej. *Rocznik Ziemi Zachodnich*, 1(1), 165–191.
- Ashworth, G.J. (2002). Holocaust tourism: The experience of Kraków-Kazimierz. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 11(4), 363–367. <https://doi.org/10.1080/10382040208667504>
- Batyk, I.M. (2010). Dziedzictwo kulturowe Warmii. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich / Infrastructure and Ecology of Rural Areas*, 7(2), 35–43. http://www.infraeco.pl/pl/art/a_15777.htm?plik=728
- Bonk, H. (2016). *Historia Olsztyna 1353–1772*. Oficyna Wydawnicza RUTHENIA.
- Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego w Olsztynie. (b.r.). *Kortau.com*. <https://www.kortau.com/artikul/43/cmentarz-ofiar-terroru-hitlerowskiego-w-olsztynie/>
- Główny Urząd Statystyczny. (b.r.). *Bank danych lokalnych*. Pobrane 25 kwietnia 2025 r. z: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica>
- Hartmann, R. (2014). Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: New directions in contemporary tourism research. *Journal of Heritage Tourism*, 9(2), 166–182. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2013.807266>
- Horegląd, P., Kasperska, E. (2020). Dark tourism jako przykład turystyki kontrowersyjnej. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej*, 1(24), 9–23. <https://zeszyty.wne.tu.koszalin.pl/index.php/zeszyty/article/view/163>
- Kostrzewa, A. (2009). Planowa akcja wysiedlenia Niemców z województwa olsztyńskiego (1946–1948). *Meritum*, 1, 179–199.
- Mionel, V. (2020). (Not so) dark tourism: The Merry Cemetery in Săpânța (Romania) – an expression of folk culture. *Tourism Management Perspectives*, 34, artykuł 100656. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100656>
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. (b.r.). [Portal mapowy]. *Zabytek.pl*. Pobrane 15 kwietnia 2025 r. z: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>
- Nowacki, M., Smoleńska, O. (2016). Wykorzystanie metody inwentaryzacji krajoznawczej w opracowaniu planu interpretacji dziedzictwa dla regionu. W: A. Stasiak, J. Śledzińska i B. Włodarczyk (red.), *Współczesne oblicza krajoznawstwa* (s. 229–240). Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego „Kraj”.
- Piechocki, S. (1993). *Czyściec zwany Kortau*. Wydawnictwo Książnica Polska.
- Popiel, M. (2012). Dark tourism jako element innowacyjności biur podróży. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 386–395. <https://doi.org/10.24917/20833296.8.28>
- Rybicka, U. (b.r.). *Żydowski Wrocław*. <https://zydowskiwroclaw.pl>

- Seaton, A.V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 234–244. <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>
- Stone, P. (2013). Dark tourism scholarship: A critical review. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(3), 307–318. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-06-2013-0039>
- Tanaś, S. (2006). Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej. *Peregrinus Cracoviensis*, (17), 85–86.
- Tanaś, S. (2013). *Tanatoturystyka. Od przestrzeni śmierci do przestrzeni turystycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- von Rohrscheidt, M. (2008). *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Wydawnictwo Gnieźnieńskiej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Menedżerskiej „Millenium”.

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU TANATOTURYSTYKI NA TERENIE OLSZTYNA

Abstrakt: Artykuł analizuje możliwości rozwoju tanatoturystyki na terenie Olsztyna, wskazując liczne miejsca pamięci, cmentarze wojenne oraz pomniki upamiętniające ofiary konfliktów zbrojnych, które mogą stanowić atrakcyjne cele dla tanatoturystów. Celem badań było wytypowanie miejsc o potencjale tanatoturystycznym oraz opracowanie koncepcji szlaku obejmującego historyczne i kulturowe miejsca pamięci. Przeprowadzona inwentaryzacja krajoznawcza, oparta na zasobach historycznych i publikacjach naukowych, wskazuje na bogactwo zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci w mieście, takich jak: dawny cmentarz ewangelicki, Bet Tahara z nieczynnym już cmentarzem żydowskim, czy cmentarze wojenne z okresu obu wojen światowych. Wyniki analizy podkreślają potencjał Olsztyna jako lokalizacji tanatoturystycznej. Porównano także olsztyńskie miejsca pamięci z przykładami tanatoturystyki z innych regionów świata, akcentując unikatowe aspekty lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Słowa kluczowe: Olsztyn, tanatoturystyka, inwentaryzacja krajoznawcza, miejsca pamięci, szlak

OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THANATOURISM IN THE OLSZTYN AREA

Abstract: The article analyses opportunities for developing thanatourism around Olsztyn, pointing out numerous memorials, war cemeteries and monuments commemorating the victims of armed conflicts, which could be attractive destinations for thanatourists. The aim of the research was to identify sites with thanatourism potential and to develop a concept of a trail including historical and cultural sites of remembrance. The study, based on historical resources and academic publications, shows the wealth of historical cemeteries and places of remembrance in the city, such as the former Evangelical cemetery, *Bet Tahara* with its now defunct Jewish cemetery, and war cemeteries from both world wars. The results of the analysis highlight the potential of Olsztyn as a thanatourist location. A comparison was also made between Olsztyn's memorial sites and examples of thanatourism from other regions of the world, emphasizing the unique aspects of local cultural heritage.

Keywords: Olsztyn, thanatourism, sightseeing inventory, memorials, trail